

УДК 342.97:348.328

Є. Є. Додіна

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Здобуття Україною незалежності, спираючись на багатовікову історію Українського державотворення, з'явило бурхливий розвиток демократичних змін у державі. У Конституції України визначено, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1]. Таким чином, було визначено, що релігія є важливою складовою частиною культури народу. У державі було визначено, що повага до прав людини у релігійній сфері забезпечує сприятливі умови для розвитку суспільної моралі, гуманізму, громадської злагоди та співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віросповідання.

Прийнятий у 1991 році Закон України про свободу совісті і релігійні організації став значним кроком забезпечення прав людини у релігійній сфері та визначив правові засади порядку створення і діяльності релігійних організацій [2].

До питань необхідності удосконалення законодавства, яке визначає необхідність подальшого забезпечення права на свободу совісті, зверталось широке коло видатних українських і закордонних мислителів, учених, юристів. Теоретичні основи вивчення цього питання закладені у працях фахівців у сфері загальнотеоретичної юриспруденції Ю. М. Оборотова, П. М. Рабіновича, М. М. Азаркіна, Г. Дж. Бергмана, А. Б. Венгерова, М. Ю. Варьяса, Р. А. Папаяна, В. О. Ципіна, а також учених-адміністративістів, дослідження яких були поєднані з визнанням питань адміністративної правосуб'єктності, серед яких необхідно відзначити В. Б. Авер'янова, Є. В. Додіна, С. В. Ківалова, Л. Р. Білу.

Необхідно звернути увагу на певні дослідження, зроблені такими вченими, як А. Колодний, Л. Филипович, О. Заець, Г. Друзенко, Ю. Решетніков, М. Новиченко.

Завдання цієї статті полягає в тому, щоб визначити можливості удосконалення законодавства про свободу совісті і релігійні організації, яке забезпечує регулювання державно-церковних відносин в Україні на демократичних засадах з урахуванням міжнародних норм і стандартів.

Закон визначив, що релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Визначаючи право релігійних організацій на створення і діяльність, чинний Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації» визначив види релігійних організацій, які можуть бути засновані. Так закон визначив, що релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Для визначення їх правової природи доцільно поділити усі види релігійних організацій на певні групи.

До першої групи вважається за необхідне віднести релігійні громади, бо вони є найбільш поширеним видом релігійних організацій, і тому законодавець приділив значної уваги цьому виду релігійних організацій.

Законодавцем визначена юридична дефініція релігійної громади. Так зазначено, що релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб.

Специфічною рисою релігійної громади є те, що відповідно до закону вона може підлягати у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам та управлінням і має право на вільну зміну цієї підлеглості.

Держава визнає право релігійної громади на таку підлеглість. Дуже важливим правом релігійної громади є можливість бути зареєстрованою як юридична особа або утворюватись і здійснювати свою діяльність без державної реєстрації і набуття статусу юридичної особи. Визнання за релігійною громадою здійснення своєї діяльності без державної реєстрації було новиною в українському законодавстві. За радянські часи усі релігійні організації мали бути зареєстрованими.

За створення і діяльність релігійних організацій без державної реєстрації керівники релігійних організацій могли бути притягнуті до адміністративної відповідальності згідно з вимогами Кодексу УРСР про адміністративні правопорушення, який на той час передбачав цей склад адміністративного правопорушення. Зараз закон визначив, що повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим. Разом з тим це право на створення і діяльність стосується тільки такого виду релігійних організацій, як релігійна громада.

До другої групи належать релігійні управління і центри. Згідно з чинним законодавством релігійні управління і центри мають бути обов'язково зареєстровані у державних органах і мати статус юридичної особи. Законодавством визначено, що релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень).

За релігійними організаціями також визначено право мати керівні центри, які знаходяться у межах України, а також за кордоном. Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України.

Згідно з чинним законодавством не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

До третьої групи належать монастирі, релігійні братства і місії. Законодавець визначає право на заснування і діяльність таких видів релігійних організацій, але не дає юридичної дефініції зазначених видів релігійних організацій, а тільки регламентує, що монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії) заснуються у два способи. По-перше, релігійними управліннями і центрами відповідно до їх зареєстрованих статутів (положень), по-друге, монастирі, релігійні братства і місії можуть бути утворені також у порядку, передбаченому Законом України про свободу совісті і релігійні організації для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень).

До четвертої групи належать духовні навчальні заклади. Духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей можуть бути утворені релігійними управліннями і центрами. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень).

Таким чином законодавець визначив певне коло видів релігійних організацій: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, релігійні об'єднання.

Бурхливий розвиток релігійних організацій в Україні за останні часи привів до переосмислення визначення видів релігійних спільнот. Якщо в комуністичні роки в Україні діяло всього 9 офіційно зареєстрованих церков і релігійних течій, то в 1991 році їх було вже 42. Нині їх нараховується десь понад 120 [3, с. 6].

Спроба дати юридичну дефініцію релігійних організацій в Україні робилась не одноразово. Так, наприклад, у проекті Закону про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації №1178 від 22.12.2000 р. [4] було запропоновано визначити у статті «Визначення понять», що релігійні організації — це добровільні громадські формування, створені за ознакою сповідування тієї чи іншої релігії для спільного задоволення своїх релігійних потреб. Релігійна громада визначалась як

добровільне об'єднання громадян, створене відповідно до канонічних настанов за ознакою належності до одного і того ж віросповідання та культу з метою спільного задоволення потреб у віросповіданні та релігійній діяльності. Була зроблена спроба визначити такий вид релігійної організації, як церква, який відсутній у чинному законодавстві. Так, церква визначалась як тип релігійної організації, що характеризується наявністю ієрархічного устрою, самостійністю нормативного регулювання своєї внутрішньої діяльності та зовнішніх зносин. Були визначені такі поняття, як місія, монастир, релігійне братство (сестринство) тощо.

Так, місія визначалась як релігійна організація, основною метою якої є поширення певного віровчення, монастир — це громада ченців або черниць, які об'єдналися на основі тотожних релігійних поглядів, ідеалів для спільного проживання за особливими правилами, зафіксованими в монастирських статутах, релігійне братство (сестринство) — це релігійне об'єднання з точно означеною релігійною метою, створене для реалізації певної мети.

У законопроекті було визначено, що релігійні організації утворюються в порядку, встановленому законом та своїми внутрішніми настановами, діють на підставі своїх статутів відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, самостійно формують та змінюють склад керівних органів. Релігійні організації формуються за конфесійною та ієрархічною ознаками. Види релігійних організацій за конфесійним підпорядкуванням визначаються їх внутрішніми канонічними настановами. За ієрархічною ознакою релігійні організації можуть створювати об'єднання, статус та організаційна структура яких визначаються їх статутами.

За проектом визначались види релігійних організацій. А саме, релігійні групи, релігійні громади, монастирі, релігійні братства (сестринства), місії, духовні навчальні заклади, об'єднання релігійних організацій, їх центри та управління.

Таким чином, ми бачимо, законопроектом було передбачено утворення релігійної групи як виду релігійної організації, якого раніш не існувало. Так, було зазначено, що з метою спільного віросповідання і поширення віри можуть створюватися релігійні групи, що здійснюють свою діяльність без набуття статусу юридичної особи. Про своє створення релігійна група у десятиденний термін повідомляє органи місцевої виконавчої влади або місцевого самоврядування. Релігійні групи мають право відправляти богослужіння, інші релігійні обряди та церемонії, а також здійснювати навчання релігії і релігійне виховання своїх прихильників та послідовників.

За законопроектом визначалось, що релігійна громада має право на підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким легалізованим в установленому порядку в Україні релігійним управлінням або центрам і вільну зміну цієї підлеглості. Зміна підлеглості релігійної громади у канонічних і організаційних питаннях не спричиняє втрату прав і зобов'язань цієї релігійної громади за угодами, укладеними нею раніше.

Також за законопроектом визначалось, що релігійні управління та центри, створені за внутрішніми канонічними настановами, представляють інтереси релігійних громад у стосунках з державою та іншими організаціями.

Законопроект передбачав, що монастирі, релігійні братства (сестринства) та місіонерські товариства (місії) є структурними підрозділами, створюваними конфесійними об'єднаннями відповідно до внутрішніх настанов, та діють на підставі статутів.

Монастирі та релігійні братства (сестринства) мають канонічну підпорядкованість релігійним управлінням та центрам, що їх заснували, і можуть бути реорганізовані чи ліквідовані ними у порядку, визначеному у їхніх статутах.

Релігійні управління і центри, які представляють об'єднання релігійних організацій для підготовки кадрів, мають право створювати духовні (релігійні) навчальні заклади різних рівнів кваліфікації.

Відповідно до проекту Закону № 1281 від 12.05.2003 року [5] пропонувався внесення змін до чинного закону, виклавши його у новій редакції. У зазначеному проекті також приділялась певна увага щодо визначення видів релігійних організацій. Так, у статті «Визначення понять» було зазначено, що релігійна організація:

- місцеве релігійне формування, утворене громадянами з метою спільного задоволення релігійних потреб;
- структурна релігійна одиниця церкви (об'єднання релігійних організацій), заснована її органом управління для провадження тієї чи іншої релігійної діяльності.

Була зроблена спроба визначити такий вид релігійних організацій, як церква. Відповідно до проекту Закону церква визначалась як структуроване релігійне утворення з відповідною системою управління, засноване на ієрархічному принципі, а також з регламентацією відносин всередині нього, а також з релігійними чи світськими організаціями. Об'єднання релігійних організацій визначалась як вищий тип релігійних організацій, який складається з різновидів релігійних спільнот, має управлінські і виконавчі органи, чітку ієрархічну та інституційну структуру, канонічну цілісність і єдність. Визначались такі види релігійних спільнот, як релігійна громада, місіонерське товариство (місія), монастир, релігійне братство. Так, релігійна громада визначалась як місцева релігійна організація віруючих відповідного віросповідання, місіонерське товариство (місія) визначалось як один із видів релігійних організацій, основним статутним завданням якого є поширення певного віровчення через місіонерську роботу; монастир визначався як громада осіб чернечого сану (чоловіча або жіноча), які об'єдналися для спільного проживання за особливими правилами і традиціями чернечого життя; релігійне братство — як релігійна організація, заснована для провадження в основному релігійно-просвітницької діяльності.

Розділ другий проекту Закону був цілком присвячений релігійним

організаціям і визначав такі ж самі релігійні організації, які існували відповідно до чинного законодавства, але адміністративно-правовий статус їх був прописаний більш детально. Так було зазначено, що релігійні організації утворюються з метою задоволення релігійних потреб кожної особи вільно сповідувати і поширювати обрану віру, діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і змінюють склад органів управління згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями є релігійні громади, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні (релігійні) навчальні заклади, а також об'єднання релігійних організацій та їх управління і центри.

До першої групи належали релігійні громади. Відповідно до законопроекту визначалось, що релігійні громади є місцевими релігійними організаціями віруючих одного віросповідання, напряму або течії, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення потреб сповідувати і поширювати обрану віру. Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях релігійним управлінням або центрам, що діють в Україні та за її межами, і вільний вихід із цієї підлеглості або її зміну. Вихід релігійної громади з такої підлеглості або її зміна не спричиняє втрати прав і зобов'язань релігійної громади за угодами, укладеними нею раніше. Релігійна громада може діяти за статутом (положенням), зареєстрованим у порядку, встановленому законом, а також без реєстрації свого статуту (положення).

Новелою у законопроекті було те, що релігійна громада, яка утворилася і діє без реєстрації свого статуту (положення), зобов'язана повідомити про це місцеві органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування.

До другої групи належали релігійні управління і центри. У законопроекті визначалось, що релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому законом. Релігійні організації, керівні центри яких перебувають за межами України, можуть керуватися у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України. Нерегламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що перебувають за межами України, регулюються згідно з домовленостями між відповідними центральними органами виконавчої влади та релігійними управліннями і центрами на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

До третьої групи належали монастирі, релігійні братства та місіонерські товариства (місії). У законопроекті визначалось, що монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії) засновуються постійно діючими керівними органами об'єднань релігійних організацій (управліннями або центрами) відповідно до їх зареєстрованих в установленому

порядку статутів (положень) і діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому законом. Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень) відповідно до закону.

До четвертої групи належали духовні (релігійні) навчальні заклади. У законопроекті визначалось, що духовні (релігійні) навчальні заклади утворюються постійно діючими керівними органами об'єднань релігійних організацій (управліннями або центрами) відповідно до їх зареєстрованих в установленому порядку статутів (положень) і діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому законом.

Інші законопроекти також приділяли значної уваги видам релігійних організацій. Наприклад, законопроект № 2637 від 14.01.2003 р. [6], проект Закону України про свободу віросповідання та діяльність релігійних організацій № 5041 від 28.01.2004 р. [7] та інші.

На прес-конференції, яка відбулася 11 грудня 2006 року в Укрінформі [8], було проаналізовано ситуацію, що склалася навколо підготовленого робочою групою, але неподаного до Верховної Ради проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», виклавши його у такий редакції: Закон України «Про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації» [9].

Аналізуючи вказану ситуацію, професор Л.Филипович вказує: «Громадськість була детально ознайомлена з відмінностями і плюсами нового проекту Закону про свободу совісті, зокрема із застосуванням нової термінології. Згідно з новим проектом Закону, релігійні організації поділяються на товариства, установи та об'єднання, що відповідає сучасному рівню розвитку релігійної мережі у світі і є більш універсальною для всіх релігій» [10, с. 17].

Питанню визначення видів релігійних організацій приділяється значна увага. Так, Г. Друзенко визначає, що необхідно зробити новий підхід щодо визначення класифікації релігійних організацій, якщо чинний закон класифікує релігійні організації за релігійною ознакою (що чомусь обмежується християнською традицією): громади, монастирі, братства, місії, духовні навчальні заклади, релігійні управління та центри, то законопроект (розроблений робочою групою при Міністерстві юстиції) пропонує релігійно нейтральну юридичну класифікацію, що відповідає загальній класифікації юридичних осіб приватного права: релігійні товариства, релігійні установи та релігійні об'єднання (як об'єднання релігійних організацій). Такий підхід дозволяє уникнути дискримінації релігійних організацій, що мають традиційні релігійні назви, яких бракує в чинному Законі: релігійний орден, дацан, скит тощо.

Запропоновані у законопроекті організаційно-правові форми, в яких можуть утворюватись релігійні організації, практично охоплюють весь можливий спектр юридичних конструкцій:

1) релігійне товариство — організація, що має корпоративний устрій, утворена фізичними особами, які беруть участь у її діяльності та управлінні нею;

2) релігійна установа — організація утворена у розпорядчий спосіб іншою релігійною організацією — юридичною особою для досягнення певної, визначеної у статуті мети;

3) релігійні об'єднання — об'єднання релігійних організацій [11, с. 30].

Наполягаючи на запропонованій класифікації релігійних організацій автор також визначає, що така класифікація зніме ще одну претензію з боку ПАРЕ, а саме можливість набути статусу юридичної особи для релігійних об'єднань.

Г. Друзенко також визначає за необхідне законодавче визначення процедур державної реєстрації як місцевих, так і всеукраїнських релігійних об'єднань. Місцеві релігійні об'єднання зможуть створити два і більше релігійних товариства, зареєстрованих на території однієї адміністративно-територіальної одиниці вищого рівня. Всеукраїнські релігійні об'єднання можуть створити релігійні організації чи міські релігійні об'єднання, зареєстровані у більшості адміністративно-територіальних одиниць вищого рівня. Керівні органи релігійних об'єднань у разі потреби зможуть набувати статусу юридичної особи у формі релігійних установ [11, с. 31].

Дискусія відповідно до видів релігійних організацій продовжується, бо визначення видів релігійних організацій має велике теоретичне і практичне значення. Визначення і законодавче закріплення видів релігійних організацій буде сприяти подальшому розвитку реалізації і захисту прав людини у релігійній сфері, їх правовідношень з державними органами.

Л і т е р а т у р а

1. Конституція України від 2 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — Ст. 28.
3. Колодний А. Проблеми плюральності релігійного життя України // Релігійна свобода. — 2007. — № 11.
4. Проект Закону України: Про свободу світогляду, віросповідання та релігійні організації, № 1178 від 22.12.2000 року //www.rada.gov.ua.
5. Проект Закону України № 1285 від 12.05.2003 року //www.rada.gov.ua.
6. Проект Закону України № 2637 від 14.01.2003 року //www.rada.gov.ua.
7. Проект Закону України: Про свободу віросповідання та діяльність релігійних організацій № 5041 від 28.01.2004 //www.rada.gov.ua.
8. http://presscenter.ukrinform.com/presscenter.php?press_id=1438.
9. Про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації: Проект Закону України // Релігійна панорама. — 2008. — № 4. — С. 45.
10. Филипович Л. Новий закон про свободу совісті: проект на майбутнє // Релігійна свобода. — 2007. — № 11. — С. 17–18.
11. Друзенко Г. Між традицією і свободою // Релігійна свобода. — 2007. — № 11. — С. 30–31.